

Népességfogyás, a szegénység ördögi köre¹

Fejlesztési modellek

Bódi Ferenc

Magyarországon az elmúlt majd' 150 évben kiemelt jelentőségű volt a népességpolitika. Az első hivatalos, a fejlett világ követelményeinek is megfelelő népszámlálások, ráébredtették a politikai döntéshozókat arra az alapvető nemzetstratégiai problémára, hogy a Kárpát-medencében élő népek közül, a magyar nemzet mellett élő más népek gyorsabb népességnövekedést produkálnak. Ennek oka, hogy nálunk (magyar nemzetiségűek) elmaradt az a hirtelen csökkenő halálzási rátával és ugrásszerű népességnövekedéssel (a születések száma lényegében szinten maradt) jellemezhető demográfiai átmenet, amely a XIX. században az egész kontinensen mérhető volt. A dualizmus korától kezdve, így Franciaország mellett **Magyarország volt az az állam, amely tudatos népességpolitikát vitt végig a XX. századon keresztül.** Teljesen függetlenül attól, hogy mely ideológia, vagy rezsim irányította az országot, habár hangsúlyeltolódások, ennek függvényében nyilván érezhetőek voltak.

A 20. századi folyamatok nagyvonalakban megfeleltek a főbb európai és világtrendeknek. A második világháború

után azonban több olyan esemény is bekövetkezett, amelyek magyar demográfiai sajátosságokként jellemezhetőek. A 40-es évek második felében lényegében elmaradt a „baby-boom”-ként leírt gyermekvállalási hullám, amely végigsöpört a háború utáni fejlett világ országában, habár a házasságkötések száma így is ugrásszerűen megnőtt hazánkban, a világháború során elmaradt demográfiai események utóregéséként.

Az 1956-os forradalom alatt többszáz-ezer fiatal, többségében férfi hagyta el az országot. Ennek hatása pár évvel később mutatkozott meg, amikor azok a fiatalok léptek volna gyermekvállalási korbá, akik nagy arányban hagyták el végleg az országot. Az abszolút **demográfiai mélypont 1963-ban következett be.** Ekkor Magyarországnak volt a legalacsonyabb termékenységi arányszáma az egész világon! Az ország vezetése, felismerve a probléma súlyosságát a népességpolitika egy kevésbé közvetlen módját választotta, elkezdte a családok támogatásán keresztül ösztönözni a gyermekvállalást.

A 80-as években, a nyílt rendszerválság időszakában, a formálódó demokratikus

¹ INNOTARS 2008 (MTA PTI) kutatás eredménye.

Magyarország főbb népesedési mutatói (a jelenlegi ország területre vonatkozóan)

forrás: KSH Statisztikai Évkönyv 2003.

ellenzék hozta be a népesedési válság kérdését a köztudatba, de ekkor már nem kerülhetett sor olyan átfogó intézkedésekre, amelyek korábban jellemezték a magyar népességpolitikát. A rendszerváltást követően a népesedési kérdés lekerült a politikusok napirendjéről. A választási kampányok során is szinte alig hallani erről az egyik legégetőbb problémáról.

Hazánk demográfiai állapotára jellemző másik sajátosság a **várható élettartam rendkívül alacsony értéke**. A férfiaknál 69, a nőknél 76 év, a tőlünk, gazdaságilag jóval elmaradottabb országcsoporthoz jellemző értéke (Románia, Albánia, Moldova). A várható élettartam időbeni alakulása is eltér a nyugati trendektől. Az 1950-es évektől nem nőtt konstans módon ez az érték Magyarországon. Az 1970-es évektől például egészen a rendszerváltást követő évekig csökkent a férfiak várható élettartama. Ez közrejátszott abban is,

hogy a magyar demográfusok nem tudták előre jelezni a magyar népesség tartós fogyásának kezdetét (későbbre prognosztizálták). Hazánk férfi lakosságának rendkívül alacsony értékű várható élettartama, elsősorban a középkorú férfi lakosság megdöbbentően rossz egészségi állapotának tudható be.

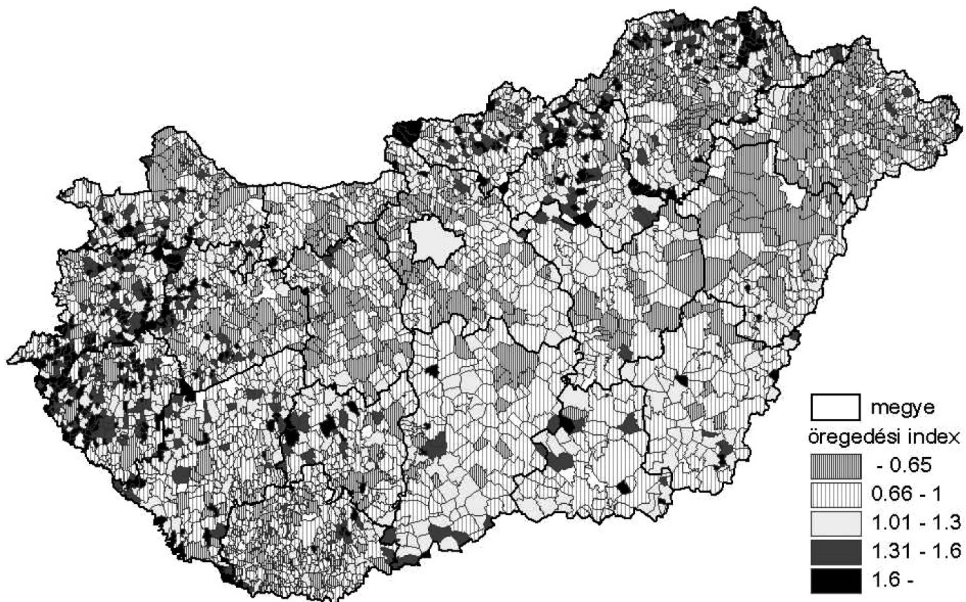
Magyarország az elmúlt másfél évszázadban, mint permanens felzárkózó ország, a teljes társadalom számára s a területének egészében nem tudta a kor modernségét maradéktalanul sikeresen adaptálni, annak vívmányait elérhetővé tenni. A dualizmus korában legmagasabb termékenységet mutató megyéiből két millióan vándoroltak Amerikába. Azok, akik viszonylag jól éltek, de még jobban kívántak élni, azonban mindezt a földhiány (a nagybirtok szorítása), az ipar- és városfejlődés távolsága, a lakóhelyük periférikus helyzete nem engedte meg. (Neményi 1911).

A két háború közötti korszakban teremtek egy új rendet és eszmét, de ezt az új utat keresztbe törte minden idők legnagyobb háborúja. A második háború után az ország nem a saját útján kényszerült járni. Az erőltetett hadiipari fejlesztés következtében a falusi népességből közel másfélmillióan költöztek a városokba és azok előterébe. Megindult a falvak elöregedése és kiürülése. **A szocialista iparfejlődés súlyos árát a társadalom fizette meg a „korai öregséggel”, a várható élettartam csökkenéssel, Európa legmagasabb öngyilkossági rátájával, romló betegség mutatókkal stb.** Az amerikai kivándorlást lényegében a belföldi távolsági ingázás váltotta fel. A társadalmat és a családokat kettészakító belső migrációval a társadalom újratermelő képessége, már az 50-es évektől kezdve erőteljesen sérült. Az iparfejlesztés a két háború közötti emberi erőforrás- felhalmozás eredményeire épít

tett és lassan fel is emésztette azt. A human tartalékok a 80' évek elejére kimerültek, megújuló képességük válságba került, amelynek legsúlyosabb következménye a népességfogyás és elszegényedés lett.

A fenti tények kapcsán az „optimisták” úgy vélik, az ország milyen jól élhető lesz. Ha kevesen leszünk „kényelmesebben leszünk” itt a határainkon belül, a „pessimisták” pedig a herderi jóslat beteljesülését látják igazolódni. A lakosság minden biztonnyal soha nem csökken 8 millió fő alá, legfeljebb csak az őslakosok lesznek annyian, akiknek a fele már addigra nyugdíjas lesz. Az ország pedig lehet akár 12 millió ember lakóhelye is, de szélső esetben a jelenlegi népességének akár a kétszerese is élhet határain belül. A víz, a termőföld, és megújuló energia potenciálja körülbelül ennyi ember eltartására képes – a jelenben ismert legmodernebb és leghatékonyabb agrárgazdaság teljesítményével számolva.

Öregedési index (1990)

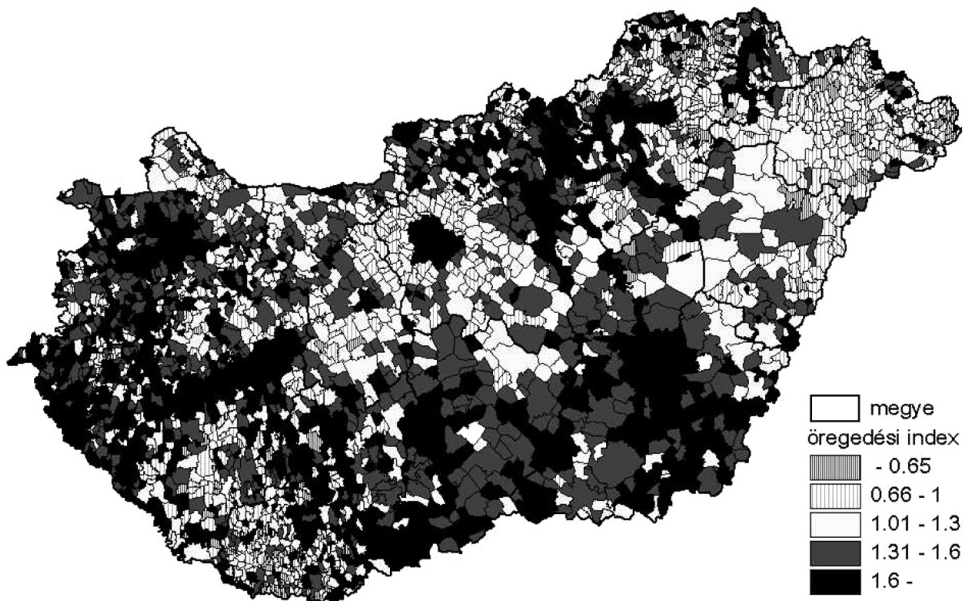
Forrás: VÁTI TEIR adataiból számolta Bódi Máttyás

Feltevésünk szerint az ország népessége 10 millió alá tartósan soha sem fog esni, mivel amennyi lakópolgárunk távozik az élők sorából, azt pótolja a beköltözők száma, akik lehetnek Kárpát-medencében lakó magyarok, magyarul beszélő vagy nem beszélő szomszédok, lehetnek EU polgárok, vagy kelet-európai és kontinensen kívül élő emigránsok és így tovább. Azt semmi esetre sem tételezhetjük fel, hogy hazánk egy üresedő föld lesz Európa égtájak szerinti mértani közepén, ahol ma a németországi vendégmunkások kilenctizede rendszeresen ingázik, számos európai szárazföldi út metszi egymást és ezzel együtt sok sok légifolyosó. Tehát arra az „optimizmusunkra” semmi okunk, hogy ha kevesebben leszünk, több lesz az üres lakás, kevesebben fogunk araszolni a körúton és tolongani a villamoson, azaz javul a közjavakhoz való hozzáférésünk esélye.

A közjóságokhoz való hozzáféréssel viszont már most gondok vannak. A köz-

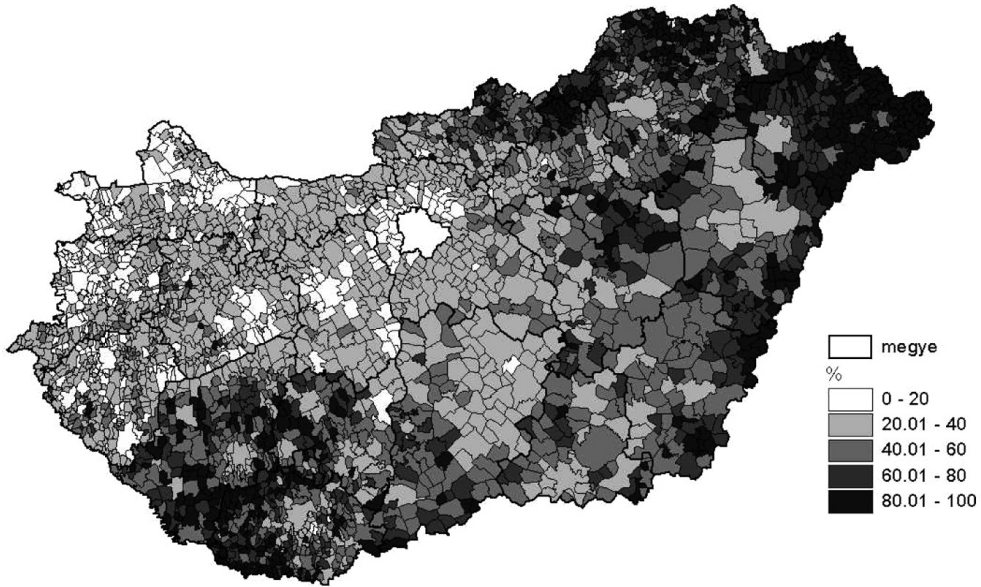
jót fenntartó intézmények alulfinanszírozottak. Működésük méretgazdaságossági tényezőktől is függ, hatékony és gazdaságos működésükhöz megfelelő számú igény kell és ezzel szemben megfelelő méretű és minőségű kapacitás, s a kapacitások működéséhez közpénz. Elegendő forrást azonban csak olyan társadalom tud előállítani, amelyben elegendő számú aktívkorú él, s gazdaságilag aktív része olyan gazdaságot működtet, amelynek adóiból a közjóságok beszerezhetők és fenntarthatók.

Az ezredforduló utáni Európának az egyik, ha nem a legnagyobb gondja, hogy gazdasági potenciálját az emberi erőforrások mentén csúcsra járatta. Keveset költ a jövőre és többet a jelenre, mint amennyit megengedhetne magának. Ezért kell most drámai korrekciókat végrehajtania Franciaországnak, az Egyesült Királyságnak és minden bizonnyal Németországnak is, hogy elkerülje a sorsát. Nyugaton a nyugdíj és jóléti

Öregedési index (2007)

Forrás: VÁTI TEIR adataiból számolta Bódi Máttyás

$$\text{Kort be nem töltött nyugdíjjal rendelkezők száma} + \text{munkanélküliek száma} + \text{rendszeres szociális segélyben részesülők} / \text{adóbevallók szám} \times 100 = \text{járadékos ráta}$$

Forrás: VÁTI TEIR adataiból számolta Bódi Máttyás

rendszerek reformra értek. A jóléti a társadalomnak fájó lépéseket olyan országokban tesz meg, ahol a várható élettartam 8–9 évvel hosszabb, mint hazánkban, s az egyéneknek is jelentős korrekciós tartalékai vannak.

Magyarországban a szociális rendszerek paradigmaticus reformra várnak, amelynek háttérében a demográfiai válság, az elszegényedés és a gazdaságfejlesztés útjának helyes megválasztása nem elválaszthatók egymástól. Nem lehet egy intézkedéssel, vagy politikai akarattal elintézni az összefonódott társadalmi és gazdasági válságot. (Bódi 2009) Ehhez széles és hosszú távú program kell, sok erő és igen erős legitimitás annak a politikának, amely ezt véghezviszi, mert ez az út kockázatokkal jár. **A társadalmi-gazdasági válság makró- és mikroelemei s az ebből fakadó kérdések a következők:**

- **Az alacsony gyermekszám** mellett hogyan lehet fenntartani egy korábban

tömegesedett és alulfinanszírozott oktatási rendszert, amelyben csak az elmúlt években közel négyszáz iskolát zártak be, s közel ugyanennyi óvodát? A demográfiai krízisre csak ilyen durva defenzív lépéssel lehetett válaszolni? Az elmúlt húsz évben 526 ezer iskoláskorú (2007), és 86 ezerrel kevesebb óvodáskorú gyermek lakik az országban, mint 1988-ban.

- 1988-hoz képest **másfélmillió munkahely szűnt meg**, s mindössze a megszűntek hatoda épült újjá. Az évezred első évtizedének végén közel 1,2 millió lakópolgár él nyugdíjszerű ellátásból, miközben nem nyugdíjkorú. Félmillió munkanélküliből négyszázezer tartós munkanélküli, ami Magyarországon azt jelenti, lényegében tartósan szociális ellátott. Közel kétszázezer ember él rendszeres szociális segélyből, mert már munkanélküliként nem lehet nyil-

vántartani, de a nyugdíjkort nem érte el. **Közel kétmillió szociális járadékkal szemben 4,3 millió adóbevalló él.** A nyugdíjasok száma 1,7 millió a szociális járadékosok tömegét el sem éri. A járadékosok közül a következő évtizedben félmillióan lesznek nyugdíjasok, szinte semmilyen megtakarítás és minimális nyugdíjjogosultág mellett. Az új nyugdíjas tömeg a jelenlegi szociális védőhálót minden bizonnyal teljesen átszakítja. A gátak átszakadása nem csak az elmerült rétegeket érinti, de a társadalom egészére is hat, hiszen a szociális krízis kezelésének költsége mindenkire kihat. (Bódi 2009 20)

- **Az ország kettészakad** élhető és kevésbé élhető zónákra, amelyekből nehezen lehet a társadalmi normák elfogadása mellett kitörni. A helyzetet tovább súlyosbítja, hogy az ország tradicionálisan magas termékenységu zónájában (Bódi – Fekete 2001 172) elhelyezkedő kilenc megye, három régió lakossága a legérintettebb a járadékos tömeg magas koncentrációjában. **Tehát ott, ahol az öregedési index a kritikus 1,0 értéket nem lépte túl, a szociális járadékosok élnek túlsúlyban,** azaz az adózókhoz (adóbevallókhoz) számított arányuk meghaladja a 60%-ot. Kivéve Budapest agglomerációját, ahol a korösszetétel kedvező és a szociális járadékosok aránya 20, de legrosszabb esetben is 40% alatti (településektől függően). A legtermékenyebb megyében folytatott iskolavizsgálatok (Gazsó 2008) pontosan megvilágítják a társadalmi zárványosodás összefüggéseit, az iskolai teljesítmények és a családok társadalmi helyzete közötti kapcsolatot. **Ez a szegénység rossz iskolai teljesítményt, a továbbtanulás hiányát, a szakképzetlenséget s későbbi szociális függőséget idéz elő.** Ebben a társa-

dalmi zárványban szegénység szegénységet szül, amelyből nincsenek legális egyéni kivezető utak, s a helyi társadalmak szintjén az elemi integráció kereteit feszegeti az anomia. **Az ország kettészakadt: egy sikeresen felzárkózó Sopron-Győr – Kecskemét-Szeged közötti „kékbanán” zónára,** s vele szemben folyamatosan lecsúszó dél-dunántúli, különösen észak-alföldi és észak-magyarországi régiókra. A **Kuznets-Williamson-olló** az említett régiók között jelentősen kinyílt, ami egy sajátosan „kettős ország”, „kettős gazdaság” (Schumacher 1991), „kettős társadalom” (Castells 1991) negatív vízióját vetíti előre. Képzeljük el! Az ország egyik felén lakóparkok, modern tudásparkokra épülő ipari csodák épülnek, de legalábbis modern üzemek sorakoznak. Reggelenként sűrű járatokon indulnak a munkások a munkahelyükre, a gyerekek jól működő iskolákban tanulnak stb. Ezzel szemben az ország másik felében az emberek gettóban élnek, ahova nem szívesen megy be a rendőr, gyakoriak az összetűzések, különösen segélyosztás utáni napokban, amikor az uzsorások beküldik a végrehajtóikat. Az iskolákban igazából nincs oktatás csak szociális étkeztetés, a településekről a középosztály elmenekült, a maradék, a lecsúszástól rettegők szélsőséges „önvédelmi” mozgalmakat szerveznek. Lássuk a valóságot! **Mi teszi sikeressé a „kékbanán” övezetet és mi sikertelenné a leszakadt térségeket?**

- A **„korai öregség”.** Egyszerre kell szembenéznie egy hidegháború utáni kelet-európaisággal járó hátránnyal, a felkapaszkodó országokra jellemző kettészakadás veszélyével s a felzárkózás célterületének, a Nyugatnak a globális válságával. Hogyan tud szembe-

nézni azzal a nyugati „patchwork” kultúrával, (Greca 2010) amely sikertelen volt az emigránsok társadalmi integrációjában, s tehetetlen a periférikus csoportok integrációjában is? Hol találunk jó példákat, és milyen stratégiát kell kiépíteni?

Megoldási modellek és utak

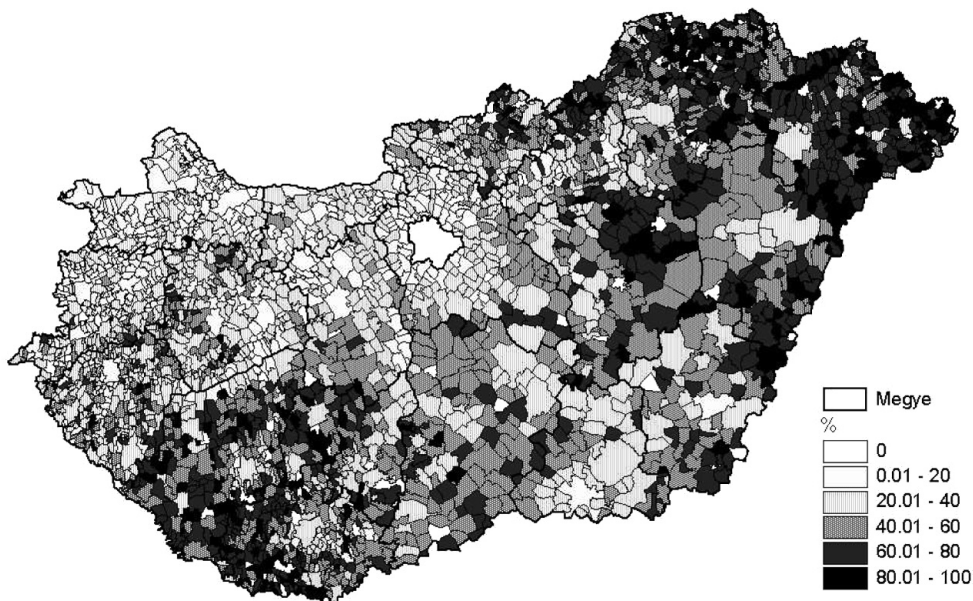
Az erőltetett menetelésben, az újkapitalista átmenetben sajátos transzformáció történt. A korábbi beruházásorientált és felhalmozás bővületében élő szocialista gazdaságtan (Kornai 1981) követői jó és megértő partnerre találtak a neo-fordista szellemiségű, tőkeközpontú és a tőkebefektetést minden áron előtérbe állító érdekcsoportok hazai érdekhordozóiban. Az átmenet központi kérdése a minél erőteljesebb tőke beépülés és befektetés vonzó képesség erősítése volt. Sokszor bármi áron (egész feldolgozó ágazatokat számoltak fel, adtak el). A kívülről jövő tőkére sokan, mint csodaszerre vártak, amely egyszerre csak megoldja száz bajunk. A **tőkevonzó fejlesztések** (vonalas infrastruktúra beruházások) **csak a lakhatási költségeket növelték meg a lecsúszott térségekben**, de a bezárt, hajdani szocialista üzemek és a szétesett mezőgazdasági szövetkezetek helyébe nem lépett be új ipar, új foglalkoztató. A gáz, csatorna, telefon megjelenése és az olcsó munkaerő, mint költségelőnyök nem termettek befektetési bummot.

A tőke különösen elkerülte az ország azon részét, ahol a munkanélküliségi mutató az országos átlag kétszeresét is meghaladta. A kívülről várt innováció sem érkezett még oda sem, ahol történtek termelő beruházások, mivel ezek a fejlesztések többségükben nem voltak élvonalbeli termékeket gyártó üzemek. (Lukovics 2007) Az újtőke nem eredményezett olyan túl-

csordulást, amely a környezet tudástermelését és termelési szerkezetét ösztönözte volna. A fejlesztések, amelyek végül hozzájárultak az export erősödéséhez, nem épültek be a helyi gazdaságok szerves rendszerébe, a lokalitásokban egyfajta **kettős gazdaságot** teremtettek. (Schumacher 1991) Sokszor a helyi foglalkoztatást sem javították (távolsági ingázók – szlovákiai, romániai munkások beutaztatása), s mind ezen túl az új cégek a helyi szociális ellátórendszerek fenntartásához sem járultak hozzá, hiszen a letelepedő üzemek olykor tízéves helyi adókedvezményeket csikartak ki (nem egyszer korrupt helyi döntéshozóktól).

A tudást termelő, magas-technológiát és szakismereteket igénylő fejlesztések végül is nem az olcsó munkaerőt kínáló régiókban telepedtek le, hanem az ország humán erőforrás szempontjából fejlett térségeiben, Vas, Győr-Moson-Sopron megyékben. Lassan keresték a helyüket a „kékbanán” övezetben, ahol találtak elég innovációt, kreativitást, tudást és ipari munkához köthető fegyelmzett, kvalifikált munkaerőt, valamint partnert: iskolát, egyetemet, önkormányzatot. Magyarországon is igazolódott a chicagói iskola azon alaptétele (Schultz 1971), hogy nem a tanult emberek mennek oda, ahol dolgozhatnak, hanem a tőke telepszik le olyan környezetben, ahol kreatív emberek élnek nagy koncentrációban, s az újtőke elősegíti a kreatív tőke helyi kibontakozását. (Florida 2004)

A kreatív tőke letelepedése azonban felteveli a magas iskolázottságot a helyben lakók körében, a térségben a szakképzés rugalmasságát és magas szintjét, a régiókban a tudásközpontok létét és hatékony működését. Tehát ab ovo az egyetemek, ha jól működnek, akkor iparvonzó tényezők. Az ipar képes egyetemeteket fenntartani, amennyiben oda települnek. Jó példa

Rendszeres gyermekvédelmi támogatást kapók aránya 2005-ben

Forrás: Belügyminisztérium Önkormányzati gazdálkodási Főosztály adataiból számolta: Bódi Máttyás

erre Győr, mint az ipari tőke lecsorgás pozitív példája – korábbi történet -, s jó példa az **Ingolstadti Katolikus Egyetem** is, amely az Audi központja mellett épült meg a hetvenes években, Bajorországban.

Alapkérdésünk: mit tehetünk a „kékbanánon” túli területekkel, ahol az aktívkorú szociális járadékosok tömege él erősen koncentrálnva az ország észak-keleti megyéiben. Ahol a fiatalság zömében olyan családban nő fel, ahol a szegénység és munkátlanság együtt járnak? (lásd térképi ábra)²

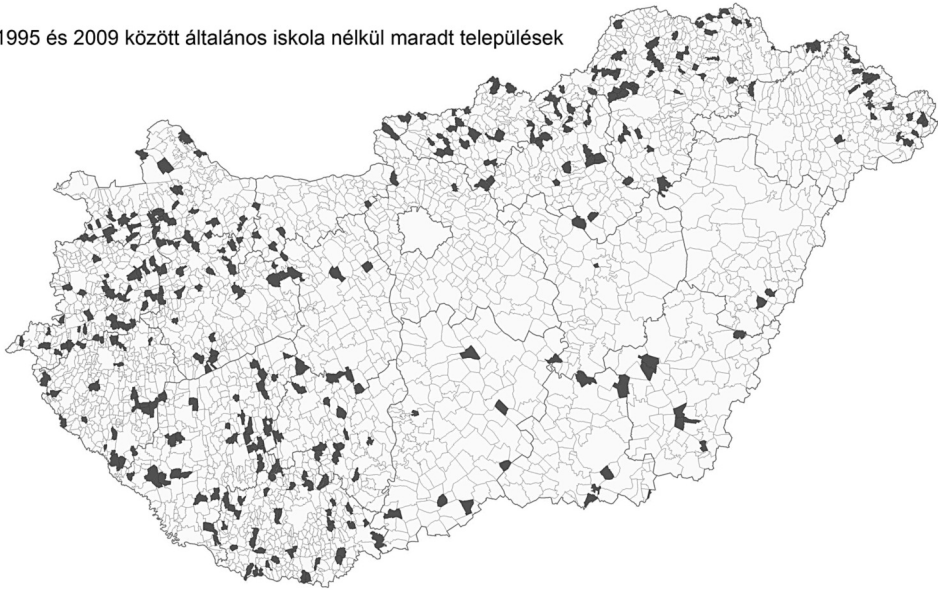
A tőke a leszakadt területeket elkerülte, az elmaradott térségekben a neo-fordí fejlesztési modellek sem voltak alkalmazhatók; az olcsó munkaerő, az adókedvezmények s a kiépített infrastruktúra, nem volt elég vonzó tényező. Az elmaradott területekre a fentiek ellenére – vagy épp

ezért – a kormányzatok, együttműködve a helyi lobbikkal jelentős közpénzeket allokáltak: Kisvárdá, Mátészalka, Barcs, Marcali, Tokaj stb. (Bódi 2010) A közberuházások a közintézmény- és infrastruktúra fejlesztésében testesültek meg, de nem váltották be a hozzájuk fűzött reményt, a helyi gazdaságokra nem hatottak. A települési fejlettség mellett a társadalmi dinamika (foglalkoztatás, vállalkozások, tőkevonás stb.) lényegében nem javult. (Csatári 2006) (Fekete 2010) A fejlesztési célok gyakorta pusztán a politikai lobbijátszmáknak alárendelve érvényesülhettek. A politikai feltételrendszer között formálódott közberuházások inkább szolgáltak presztízs érdekeket, mint helyi akaratot, vagy érdeket. Nem építettek az endogén erőforrások jobb kiaknázására. Ilyen kijáró-fejlesztési modellt (Pálné 1999) a

² Az 1997-es gyermekvédelmi törvény után rendszeres gyermekvédelmi támogatásra szorult a kiskorú népesség (településenként számolva) több mint 60%-a, azaz az egy főre jutó valamennyi családi bevétel összege nem érte el a minimál nyugdíj nyolctizedét.

1995 és 2009 között általános iskola nélkül maradt települések

Iskolák változása 1995–2007

Forrás: VÁTI-TEIR adataiból számolta Fekete Attila

nemzetközi gyakorlatban, különösen a latin országokban bőségesen megtalálható, értékelésük és kritikájuk ismert. (Camagni 2002)

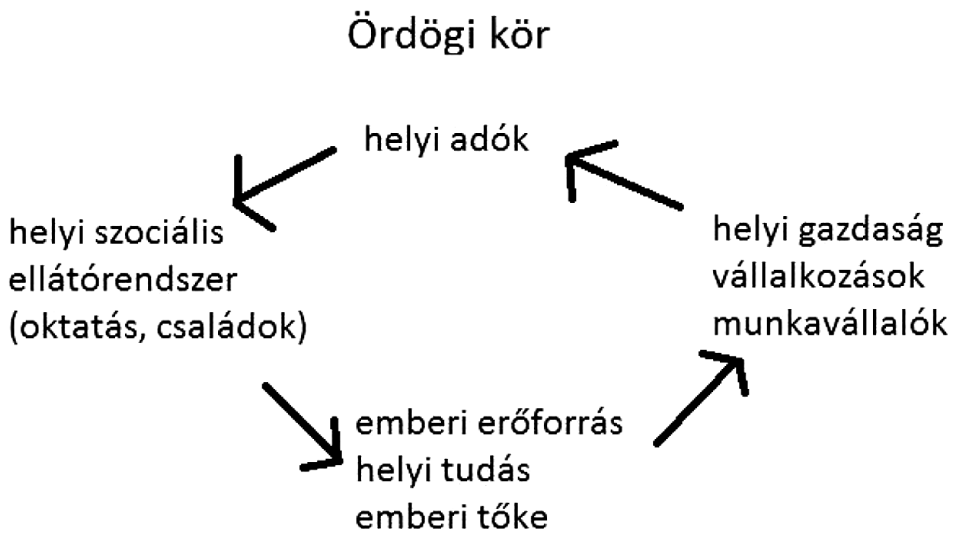
Járható fejlődési pályák keresése – az ördögi kör feltérése

Két évtizeden át megtapasztaltuk, a leszakadt térségeket a piaci folyamatok nem járják át, az állami és politikai expanziók nem tudják kezelni. **Vajon milyen ok-okozati lánc köti gúzsba s fékezi a társadalmi gazdasági kibontakozást az ország válságos területein?** A társadalmi eredetű gazdasági válságra klasszikus közgazdasági választ nem lehet adni. Nem a tőke oldalán kell elindítani a felzárkózási folyamat kibontását, mert azok a költségelőnyök, amelyek előnynek tűntek, lényegében nem előnyök a neo-

fordista fejlesztési modell számára sem. A munkaerő nem olcsó, mert egyszerűen használhatatlan jelen formájában (iskolázatlan, kultúrátlan, szakképzetlen). A kiépült infrastruktúra hiányos (utak rossz állapota) s a meglévők is, európai ár összehasonlításban túl drágáknak bizonyulnak (gáz, telefon). Az ötezer kilométerről idepumpált gáz növeli, az amúgy is magas energiafüggőségünket, amely már így is messze az EU átlag felett van, 52%-os.³ **A regionális méretű lecsúszás hátterében egy körkörös oksági rendszer van, amely egy ördögi kört alkotva zárja a továbblépés útját.**

A helyi szociális ellátó intézmények elégtelen működése tovább gyorsította a társadalmi eróziót. A peremterületek lecsúszása nem csak fiskális okokra vezethető vissza. Minden bizonnyal gyorsította a társadalom bomlását az iskolák rossz,

³ A Nemzetközi Energia Ügynökség (IEA) adatai szerint az EU27 államaiban 43% az import energia aránya az energia mérlegben.

elégtelen és aránytalan finanszírozása, amely különösen a vidéki kislétszámú iskolák bezárásához vezetett. Azok a helyi önkormányzatok, amelyek saját forrás (saját bevétel és helyi adó) hiányában nem voltak képesek fenntartani az oktatási intézményeiket, kényszerátulásokba vitték az iskoláikat. (Fekete 2009)

A helyi tudás és az emberi erőforrás fejlődéséért felelős intézmények megszűntek, eltávolodtak a vidéki életvilágoktól. A helyi miliók igénytelenekké és iskolázatlanná váltak. A lecsúszásért nem csak az iskolák lezülése és megszűnése okolható, de a családok szétesése és kontra produktív működése is. A nevelés hiánya, a normakövetés elmaradása, a kultúrához való kötődés gyengesége „kinevelt” egy új generációt, amelyben az előrejutás víziójában nem a tanulás és a munka, hanem a mások kárára történő előrejutás jelent meg.

Az állam kínálta szociálitranszferek (az önkormányzatokon keresztül vagy azokat megkerülve) viszonylag széles hozzáférést

biztosítottak (feltétel nélküli „alanyi jogon” járó járadékok) az aktívkorú, de nyugdíjszerű ellátást megkapó járadékosok számára.

A szociális ellátás közösségi terei (óvodák, iskolák, könyvtárak) tömegesen zártak be, ellenben az individuálisan hozzáférhető szociális ellátás (segélyek és járadékok) értéke és tömege növekedett. **Ez a torz szociális rendszer a képzetlen és iskolázatlan tömegeket csak tovább ösztönözte arra, hogy ne dolgozzanak, ne tanuljanak.** (Bódi 2009) El kell ismerni, a munka és tanulás más elemi peremfeltételei sem álltak rendelkezésre a tanulás és munka ösztönzésére. A segélyezés-politika szükséges, de nem elégséges feltétele volt a helyi társadalmak lecsúszásának.

Elemi gond maradt a helyi gazdaság és a foglalkoztatás teljes szétesése. Kimutatható a piaci folyamatok és a politikai akarat túlértékelése mellett számos esetben, a helyi gazdaságfejlesztés tudásának mérhetetlen hiánya is.⁴ A térségfejlesztés és gazdaságfejlesztés tudás hiányát az EU

⁴ Az ország vezető egyetemének geográfiai fakultásán a fiatal regionális elemzőknek elrettentésül mutatják a silányabbnál silányabb kistérségi fejlesztési terveket, amelyeket nem egyszer egymástól másoltak át „pályázat író cégek”, s adtak tovább az ország különböző kistérségeinek

csatlakozás sem mérsékelte, miután a helyi tudás, kreativitás és valódi innováció fogyatékoságát gyakorta európai uniós szlogenekkel takarták be.

A helyi gazdaság gyengesége két további tényezőt indukált. Egyrészt nem termelt elegendő helyi adót (iparüzési, turisztikai, kommunális, gépjárműadó stb.), amelyet az önkormányzatok a helyi szociális ellátó szervezetek jobb működésére fordíthattak volna. A gazdaság további erőtlenségéből fakadóan nem keletkezett elegendő személyi jövedelemadó sem, amely a közkiadások fedezetét erősíthette volna (hiszen egy része visszakerült volna a helyi önkormányzatokhoz). Nem termelődött helyi munkából, vállalkozásból keletkező családi bevétel sem, amely fizetőképes keresletet indukált volna erősítve a családok igényét a jobb piaci- és közszolgáltatások iránt. **A társadalmi igények léte nem csak a helyi gazdaság működésének alapja, de minimális peremfeltétele a demokratikus társadalom működésének is,** amelyben a közpénzek feletti diszpozíciót az igényes és kritikus társadalmi nyilvánosság kontrollálja.

Egy kérdésünk maradt: a társadalmi csapdát fenntartó ördögi kört, hol lehet feltörni, azaz mit kezdhetünk a lecsúszott térségek fejlesztése érdekében?

A fejlődési pályák teremtése – (kísérleti modell)

Ma egy fogyó népességű kontinens s még erőteljesebben fogyó népességű ország számára a minőségre és a modern technológiára épülő gazdaságfejlesztés adhat megoldást. A népességfogyást pusztán népesedés politikával ma már megállítani nem lehet, mivel ennek a tör-

ténelmi gyökere mély és sokrétű az oka. A történelmet újra nem élhetjük, a megoldás a jövőben van. A jelen problémái bár gazdasági eredetűek és megjelenésük gazdasági természetű (hitelválság, eladósodás, szociális rendszerek alulfinanszírozása stb.), de belátható, a korábbi gazdaságfejlesztés eszközrendszere és módszere a népességfogyás és elszegényedés ördögi körét nem töri fel.

A felkapaszkodást technológiai szempontból semmi esetre sem a fejlett világnak a tegnapijához kell igazítani, még akkor sem, ha tegnapelőttjétől is el vagyunk maradva. A felzárkózást a holnaphoz kell igazítani! Ehhez pedig meg kell erősíteni K+F szektor egészét. Különösen azon intézményeit és kutatócsoportjait, amelyek az ország földrajzi, természeti adottságait: víz, talaj, nap- és földhőenergia ipari, mezőgazdasági, gyógyipari turisztikai és kommunális hasznosítását a lehető legmodernebb formában és környezetkímélőbb módon képesek fejleszteni.

Meg kell erősíteni a mérnökképzést, át kell alakítani a szakképzést, a sikeres eddigi tőkebefektetéseket bátorítani, de nem az olcsó munkaerőre épülő ipari beruházásokat erőltetni. **A tudásalapú gazdaságfejlesztés nem csak mérnököket és szakmunkásokat kíván, de okos szakigazgatást és hatékonyan működő önkormányzatokat,** amelyek ágensei lehetnek egy-egy térségnek, de képesek egymással is együttműködni.

Az ország horizontális igazgatási rendszerében kooperatív szereplőkre és nem versengő önkormányzatokra van szükség. A fejlesztéseket amennyire lehetséges endogén erőforrásokra kellene építeni, ami modern technológiát telepít, s beépítve kötődik a tájhoz.⁵

⁵ Egy geotermiát hasznosító szárító és tartósító üzem, vagy motorokat gyártó modern üzem, amelynek fűtése helyben termelt megújuló erőforrásra épült beruházóla többszörösen meggondolja az elköltözését, (mivel földhőt csak maximum hét kilométerre tudja gazdaságosan szállítani)

A kutatóintézetek fenntartása ma független attól az eredménytől, amit az adott terület megtermel. A földrajzi egységhez köthető intézetek, egyetemek (pl. a Balaton, az Alföld, a Dél-Dunántúl, a Tisza,) legyenek egy-egy földrajzi egység társadalmához és gazdaságaihoz köthetőek. Kapjanak olyan feladatokat, amelyek hosszú távú stratégiai célokat szolgálnak az ökológia, a gazdaság terén. Számos technológia, szabadalom, találmány és sok-sok helyi tudás nem kerül át a gazdaságba, mert korábban az ágazati, most inkább a monopóliumok érdekei az innovációkat egyszerűen letörlik a jövő horizontjáról.

A komparatív előnyökre építő gazdaságfejlesztés az okos tőkebefektetéseket részesíti előnybe, amely új fejlődési pályát nyit. Ennek nélkülözhetetlen eleme az egyetem és a kutatás, de alapjait az iskolákkal rakhatjuk le.⁶ (Schienstock – Hamalainen 2001) **Az iskolák a leszakadt térségekben missziót látnak és láthatnak el**, azért szükséges, hogy fizikai közelségben legyenek a családokhoz. Az oktatás-nevelésbe be kell vonni az anyákat. Sok családban az a gond, hogy a szülőanya, nem tud írni, olvasni, ezért nem tudja a gyermekét segíteni. A szociálisan teljesen elzúllott szülőknél a gyermekeket ki kell emelni, és bentlakásos iskolákat kell építeni a számukra. Szociális híd kell, amelyen a társadalomkívüliségből eljutnak a társadalomba.

A falusi és külvárosi iskolákra azért is szükség van, hogy a tehetséget minél hamarabb felkarolják és támogassák. Szükség esetén olyan kiemelt támogatás kapjanak a jó

tanulók és a tehetséges gyermekek családjai, különösen a szülőanyák, hogy a gyermek a pénz hiánya miatt ne essen el a továbbtanulástól. A tehetségek számára különösen ösztönzővé kell tenni azokat a pályákat, amelyeket a középosztály gyermekei kényelmi vagy presztízs okok miatt ma elkerülnek, de művelésük fontos lenne az egész ország számára.

A családoknak az elmaradott térségekben megélhetést nyújtó munkahelyek kellenek, amelyek profitot is termelnek, azaz valódi vállalkozások, a helyi erőforrásokra (víz, talaj, nap-földhő energia környezetkímélő kiaknázására) épülnek, technológiájuk modern és a termékük piacképes, vagy drágább távoli termékek importját váltják ki (gázfűtés). A termelő- és gazdasági egységek lecsurgást idéznek elő, azaz nemcsak zárt ipari parkok, amelyek egy elszigetelt második gazdaságot teremtenek a tájban, hanem abba szervesen belenőnek. A teremtő tőke a környezetben termelt nyersanyagot dolgoz fel, helyi munkaerőt alkalmaz. Az új technológia hat a térségre, miután tanulást ösztönöz, szakképzést igényel és a modernsége a helyi társadalmat nyitottabbá teszi. Végül, de nem utolsó sorban hozzájárul a helyi szociális ellátórendszerek, ezáltal a helyi társadalom megújulásához, mert adót fizet, a szakképzést modernizálja.

Irodalom

Bódi F. – Fekete A. – Bódi M. [2010]: A fejlesztési források abszorpciója az apró- kis- és középvárosok erőterében. In: Párbeszéd és

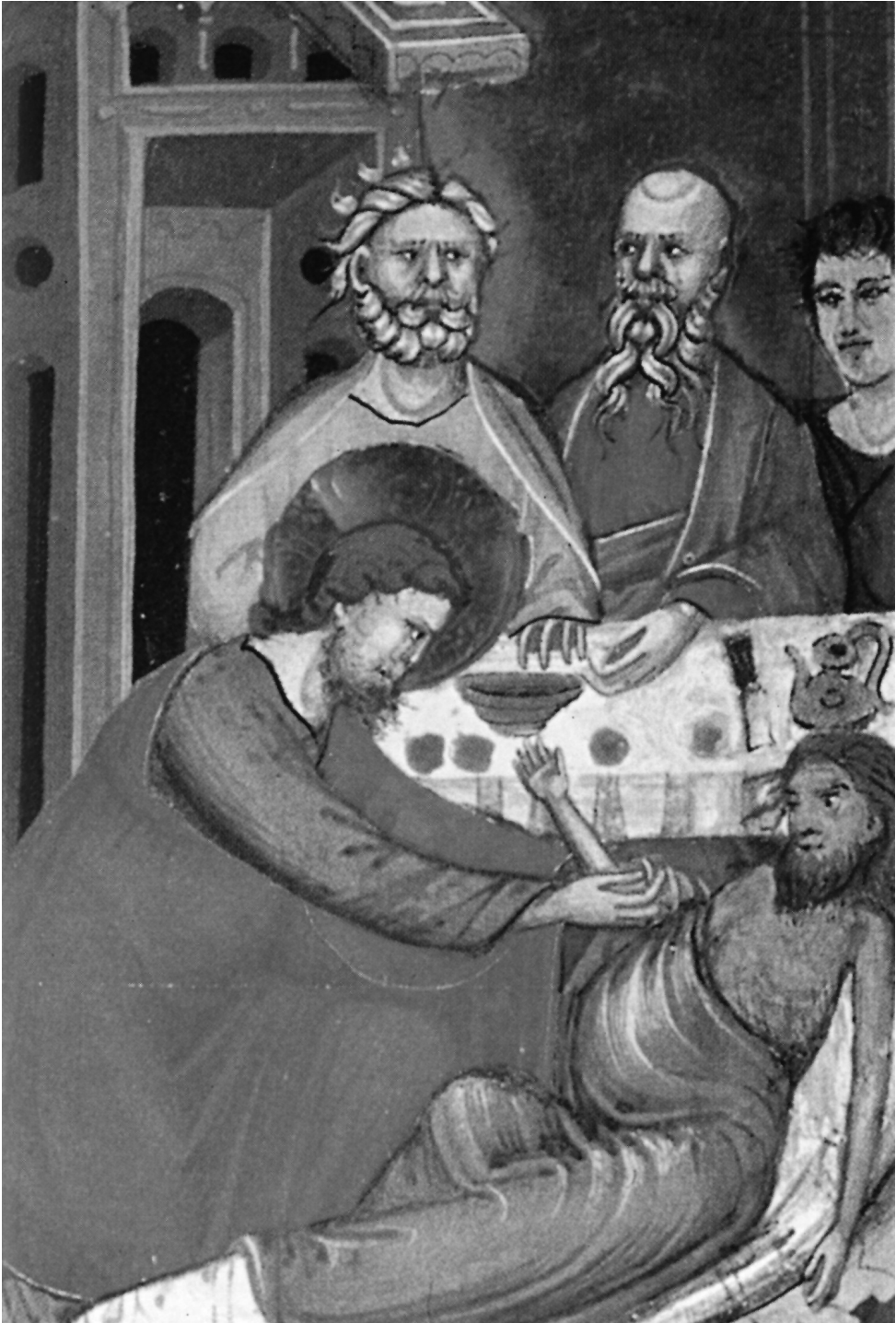
⁶ A múlt század egyik legzseniálisabb állampolitikusa **Klebensberg** egy összeomlott országot az oktatása révén épített fel. Többen azzal vádolták: örült elképzeléseket akar megvalósítani, Balaton kutatót, Szegedi Egyetemet és ötezer tanyasi falusi iskolát, de úgy hogy azok az iskolaépületek különbek legyenek a legelkelőbb falusi kúriaépületétől is, azzal vádolták, pazarló elképzelései tönkreviszik az akkori konszolidációt. A miniszter tetteit az idő igazolta, ha nincs Balaton kutató, nincs Balatonunk, mert a kékalga egy halott mocsárrá változtatja a kontinens legszebb sekélyvizű tavát. Ha nincs a szegedi egyetem, nincs biológiai központ és talán nincs C-vitamin sem és nem lesz Nobel díjas **Szentgyörgyi Albert**. Ha nincs ötezer tanterem és tanító, akkor Magyarország nem éli túl a második világháború emberveszteségeit.

- együttműködés. Területfejlesztési szabadegyetem 2006–2010 (szerk.: Fábíán Attila), Dialóg Campus Kiadó, Sopron.
- Bódi Ferenc – Fekete Attila** [2001]: Népesedési folyamatok az ezredfordulón. In: (szerk. Bódi Ferenc) Helyi szociális ellátórendszer vidéken. AGROINFORM Kiadóház, Budapest.
- Bódi Ferenc** [2009]: A komplex-válság hatása a vidéki társadalomra. In: A Falu XXIV. évfolyam 3. szám Ősz.
- Camagni** [2002]: On the Concept of Territorial Competitiveness: Sound or Misleading? Urban Studies, 39, 13.
- Castells** [1991]: Die zweigeteilte Stadt. In: Die Welt der Stadt. (et. Schabert, T.) München
- Csatári Bálint – Farkas Jenő** [2006]: Kísérlet a vidéki terek új kategorizálására. In: A Falu XXI. évf. 4. sz.
- Csatári Bálint** [2006]: Változások az Észak-Alföld településeinek átalakulási dinamikájában. In: A Falu XXI. évf. 1. sz.
- Fekete Attila** [2009]: Iskolák a határon. A Falu. Merítés (2001–2008), Budapest.
- Florida, R.** [2004]: Cities and creative class. Routledge, New York, London.
- Gazsó Ferenc** [2008]: Közoktatás a zárványtársadalomban. In: (szerk. Bódi Ferenc) Helyi szociális ellátórendszer. MTA PTI, Budapest.
- Greca, Rainer** [2010]: Demographic change in Germany – Challenge for programs and measures in social services. Demográfiai Változások XV. nemzetközi LOSS konferencia (2010. szeptember 28.)
- Kornai János** [1982]: Hiány. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- Lukovics Miklós** [2007]: A tudásalapú gazdaság típusainak lehetséges fejlesztési irányai Magyarországon SZTE GTK Közleményei.
- Neményi Bertalan** [1911]: A magyar nép állapota és az amerikai kivándorlás. Athenaeum kiadás, Budapest.
- Pálné Kovács Ilona** [1999]: Regionális politika és közigazgatás. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs.
- Schienstoch – Hamalainen** [2001]: Transformation of the Finnish Innovation System. Hakapoino Oy, Helsinki.
- Schumacher** [1991]: A kicsi szép. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- Shultz, T.W.** [1883]: Beruházás az emberi tőkébe. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

A munkanélkülieket számon tartjuk, de ki törődik a munkásokkal? Tudjuk, hogy a rend, melyben a bőségtől csak az éhség lesz nagyobb, s a termelőeszközök tökéletesedésével csak a bitangjára hagyott lelkek száma nő: halálra ítélt. De ki figyelmeztet a kiáltó heveny betegség alatt az idültre, a termelés betegsége alatt a munkáéra?

Németh László: *A minőség forradalma*, 1933.

Hertul mester: Jézus meggyógyítja a vízkóros embert